

Archyviniai lobynai apie kraštą, dėl kurio Lietuvoje turėta didelių iliuzijų

Rec.: *Klaipėdos problema Lietuvos užsienio politikoje 1919–1940 m.: dokumentų rinkinys* / sudarė Algimantas Kasparavičius. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023. – 1383 p.

Silva Pocyte

Klaipėdos universitetas

Klaipėda University

silva.pocyte@ku.lt

Santrauka. Recenzuojamas dokumentų rinkinys *Klaipėdos problema Lietuvos užsienio politikoje 1919–1940 m.*, kurį sudarė ir parengė Algimantas Kasparavičius, pateikia Lietuvos valstybės požiūrį, laikyseną, politiką Klaipėdos krašto klausimu plačiame geopolitiniame kontekste, praplečiant ligi šiol dominavusias chronologines (1923–1939 m.) tematikos ribas. Pradinė chronologinė atskaita – 1919 m., nes iki 1922 m. Lietuva paruošė diplomatinę-politinę Klaipėdos krašto prijungimo dirvą, o chronologinė užbaiga 1940 m. birželio 15 d. pagrįsta Lietuvos nuolatiniu Klaipėdos klausimo domėjimusi jau ir po krašto netekimo 1939 m. kovo 22 d. Didžioji dalis dokumentų atskleidžia Lietuvos ir Vokietijos santykius, bendravimą su Klaipėdos konvencijos valstybėmis-sig-natarėmis, Lenkija bei kitomis valstybėmis (Latvija ir Estija, Sovietų Rusija (nuo 1922 m. pabaigos – Sovietų Sąjunga), Čekoslovakija, Suomija, Jungtinėmis Amerikos Valstijomis, Turkija, Brazilija, Šventuoju Sostu etc.). Rinkinyje publikuojami 797 dokumentai iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo Užsienio reikalų ministerijos fondo nr. 383 bei Lietuvos pasiuntinybės Londone fondo nr. 648. Šaltiniai parengti laikantis svarbiausių mokslinių archeografinių principų.

Reikšminiai žodžiai: Klaipėdos kraštas, Lietuvos valstybė, užsienio politika, dokumentų rinkinys, 1919–1940 m.

Archival Treasures Concerning a Region That Was a Subject of Great Illusions in Lithuania

Rev.: *Klaipėdos problema Lietuvos užsienio politikoje 1919–1940 m.: dokumentų rinkinys* (*The Klaipėda Issue in Lithuanian Foreign Policy in 1919–1940: A Collection of Documents*), ed. Algimantas Kasparavičius, Vilnius: Lithuanian Institute of History, 2023, 1383 p.

Abstract. The collection of documents, *The Klaipėda Issue in Lithuanian Foreign Policy in 1919–1940*, compiled and edited by Algimantas Kasparavičius, presents the Lithuanian state's viewpoint, stance, and policy on the Klaipėda Region in a broad geopolitical context, extending the chronological boundaries of the subject (1923–1939) that have prevailed until now. The initial chronological reference point is 1919, because by 1922 Lithuania had prepared the diplomatic and political ground for the annexation of the Klaipėda Region. The chronological end date of June 15, 1940 is based on Lithuania's steady interest in the Klaipėda issue even after the loss of the region on March 22, 1939. The majority of the documents reveal the relations between Lithuania and Germany and communication with the signatory states of the Klaipėda Convention, Poland, and other states (Latvia, Estonia,

Received: 12/04/2025. **Accepted:** 19/05/2025.

Copyright © 2025 Silva Pocyte. Published by the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Soviet Russia (after the end of 1922, the Soviet Union), Czechoslovakia, Finland, the United States of America, Turkey, Brazil, the Holy See, etc.). The collection contains almost 800 documents from the Ministry of Foreign Affairs Fund No. 383 and the Lithuanian Legation in London Fund No. 648 housed at the Lithuanian Central State Archives. The sources have been prepared in accordance with the principles of the science of historical sources.

Keywords: The Klaipėda Region, Lithuanian state, foreign policy, collection of documents, 1919–1940.

Archyviniai lobynai apie Klaipėdos kraštą, anot istoriko ir diplomato Petro Klimo vaizdingo pasakymo „dėl kurio mes turėjome daug ir didelių iliuzijų“¹, gausūs ir Lietuvoje, ir Vokietijoje, dalis jų publikuota. Tai nestebina, nes Klaipėdos problema Lietuvos užsienio politikoje svarba nenusileido Vilniaus problemai, o pats kraštas labai skyrėsi nuo kitų Lietuvos regionų. Jeigu į vieną eilę sudėtume visas per 35 nepriklausomos Lietuvos metus išleistas monografijas, straipsnius, archyvinių dokumentų rinkinius, atsiminimus, skirtus pristatyti ir analizuoti Prūsijos Lietuvos, Klaipėdos krašto istorijai, kultūrai, gautume nemenką knygų stirtą, kurioje, regis, didžiausią dalį užimtų XX a. publikacijos apie Klaipėdos krašto istoriją.

Nors nemenka mokslininkų, tyrinėjančių Prūsijos Lietuvos, Rytų Prūsijos, Klaipėdos krašto istoriją, sutelktis yra Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institute² (BRIAI), šiam regionui reikšmingą dėmesį skiria ir kitose institucijose (Lietuvos istorijos institutas, Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas ir kt.) dirbantys istorikai, literatūros, kultūros tyrėjai. Jie aprėpia įvairią tematiką: protestantiškos bažnyčios³, senosios raštijos tekstų publikavimus⁴, raštijos⁵ ir kultūros veikėjų veiklos⁶ tyrimus, knygos istoriją⁷ ir kt. Kitas didelis tyrimų blokas susijęs su Klaipėdos krašto po Pirmojo pasaulinio karo istorija. Čia svarbiausia dalis tenka Lietuvos ir Vokietijos santykiams aktualizuoti, nes Vokietija buvo ne tik viena iš pagrindinių Lietuvos prekybos partnerių, tačiau ir valstybė, su kuria daugiausia suremta iečių kovojant dėl įtakos Klaipėdos krašte 1923–1939 m. Lietuvos užsienio politikos diplomatinis kontekstas tarpukario laikotarpiu, įtraukiant ir Klaipėdos krašto problematiką, yra analizuotas Vytauto Žalio⁸, Zenono Butkaus⁹, Česlovo Laurinavičiaus¹⁰, Algimanto Kasparavičiaus¹¹ ir kitų mokslininkų darbuose. Peržvelgę šių mokslininkų naudotą šaltinių bazę, pamatysime didžiulį archyvinių

¹ Dokumentas nr. 776. Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje Petro Klimo 1940 m. balandžio 12 d. visai slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui Juozui Urbšui apie Lietuvos teritorines ambicijas Pietryčių Lietuvoje, valstybės geopolitinį racionalumą, nacionalinius interesus ir tautinę politiką. In: *Klaipėdos problema Lietuvos užsienio politikoje 1919–1940 m.: dokumentų rinkinys* / sudarė ir parengė A. Kasparavičius. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023, p. 1322.

² Plačiau apie Klaipėdos universiteto BRIAI mokslininkų Vyganto Vareikio, dr. Vasilijaus Safronovo, Vytauto Jokubausko, Hektora Vitkaus, Silvos Pocyte publikacijas žr.: <https://briai.ku.lt/lt/darbuotojai/mokslo-darbuotojai>.

³ Paminėtina keletas darbų. Žr.: Lukšaitė, I. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius: Baltos lankos, 1999; Lukšaitė, I. *Kai tikėjimas keitė pasaulį...: Reformacija Lietuvoje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017; Pociūtė, D. *Nematomos tikrovės šviesa: Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017, etc.

⁴ Čia būtų galima paminėti Mato Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės arba Prūsijos regykla* leidimus Lietuvos istorijos institute. 1999–2024 m. buvo išleisti 6 tomai.

⁵ Paminėtina tik keletas darbų. Žr.: *Abraomas Kulvietis: pirmasis Lietuvos reformacijos paminklas: studija, faksimilė, komentuoti leidimas, vertimas į lietuvių kalbą* / parengė D. Pociūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011; Sidabraitė, Ž. *Kristijonas Gotlybas Milkus. Gyvenimas ir literatūrinė veikla*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006; Citavičiūtė, L. *Karaliaučiaus universiteto lietuvių kalbos seminaras: istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, etc.

⁶ Keletas darbų. Žr.: Kaunas, D. *Aušrininkas: tautinio atgimimo spaudos kūrėjas Jurgis Mikšas*. Vilnius: Kultūra, 1996; Bagdonavičius, V.; Martišiūtė-Linartienė, A. *Vydūnas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017; Kaunas, D. *Martynas Jankus: tautos vienytojas ir lietuvių spaudos kūrėjas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2021.

⁷ Šios temos svarbiausias tyrėjas prof. dr. Domas Kaunas. Vienas iš jo darbų: Kaunas, D. *Mažosios Lietuvos knyga: lietuviškos knygos raida 1547–1940*. Vilnius: Baltos lankos, 1996.

⁸ Žalys, V. *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*. 2 t. (3 kn.). Vilnius: Versus aureus, [2007]–2012.

⁹ Butkus, Z. *Tarp Trečiojo Reicho ir Trečiosios Romos: Vokietijos ir Sovietų politikos poveikis Baltijos šalių tarptautinei ir vidaus padėčiai tarpukaryje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.

¹⁰ Laurinavičius, Č. *Lietuvos su Klaipėda ir Vilniumi genezė: anglų ir rusų „Didžiojo žaidimo“ Baltijos aspektas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2020.

¹¹ Kasparavičius, A. *Griūvanti taika: Lietuva didžiojoje politikoje, 1934–1939 (1940)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2020.

dokumentų – Lietuvos ir užsienio archyvuose saugomų – masę, kuris leidžia iš įvairių valstybių diplomatinė (ir ne tik) koridorių pajaušti sudėtingą Lietuvos užsienio politikos aplinką, susijusią su Klaipėdos krašto problematika. Archyviniai klotai gausūs ne tik užsienio, bet ir Lietuvos archyvuose, tačiau šių dokumentų publikavimas ir pristatymas plačiai visuomenei retokai patenka į mokslininkų nuolatinių užduočių darbotvarkę, nes dokumentų skelbimas reikalauja ne tik puikiai išmanyti istorinį kontekstą, bet ir turėti archeografinių žinių, leidžiančių kokybiškai parengti dokumentą ir jį pakomentuoti.

Klaipėdos krašto istorijai publikuoti skirti šaltiniai daugiausia fokusuojasi apie lūžinius 1923 m.¹², pavienių dokumentų paskelbimo yra sulaukęs autonominis laikotarpis¹³. Šią Klaipėdos kraštui skirtų dokumentų fragmentiškumo spragą bando užpildyti 2023-aisiais – jubiliejiniais Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos šimtmečio metais – Lietuvos istorijos institute išleistas kapitalus dokumentų rinkinys *Klaipėdos problema Lietuvos užsienio politikoje 1919–1940 m.*, kurį sudarė ir parengė Algimantas Kasparavičius¹⁴. Nedidelį laikotarpį (21 metus) apimantys 797 dokumentai „tilpo“ 1383 puslapiuose, tad dėl įspūdingos apimties¹⁵ ir svorio šio leidinio tikrai neimsime į kelionę traukiniu ar autobusu ar nevarysime prieš miegą, norėdami ramaus ir lengvo turinio skaitymo. Šiam rinkiniui skaityti reikia atidaus skaitytojo dėmesio ne dėl to, kad būtų sudėtingas ar kitaip eiliniam žmogui sunkiai suprantamas tekstas. Visai ne. Leidinyje pateikti dokumentai nuosekliai atskleidžia Klaipėdos krašto atsiradimo, vietos lietuvininkų (Prūsijos arba Mažosios Lietuvos) interesų kontekstą, Lietuvos aspiracijų, įvairių užsienio valstybių požiūrių, sankirtų geopolitinį lauką liudija buvus Klaipėdos krašto problemą, įelektrintą per visą pristatomą laikotarpį, todėl rinkinio skaitytojai dėmesį turės išlaikyti sutelktą nuo pirmo iki paskutinio puslapio, o susivokti pavardžių ir įvykių gausoje padės tinkama rinkinio turinio struktūra. Įvadą *Klaipėdos dilemos metmenys geopolitikos, nacionalizmo ir istorijos gniaužtuose* sudaro kelios potėmės. Pirmoje iš jų *Koncepcijos metmenys ir problemos struktūra* chronologiškai konstruojama įvykių seka nuo Lietuvos valstybės aspiracijų Mažosios Lietuvos klausimu pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui iki Klaipėdos krašto kaip teritorijos atsiradimo diplomatinuose disputuose ir Klaipėdos krašto problemos susiformavimo bei egzistavimo Lietuvos užsienio politikoje aptariamuoju laikotarpiu. Pažymėtina, kad ligšiolinėje istoriografijoje kalbant apie Klaipėdos kraštą Lietuvos istorijos kontekste dažniausiai minimas 1923–1939 m. chronologinis laikotarpis¹⁶, o 1919–1922 m., aptariant Lietuvos veiksmus didinant įtaką Klaipėdos krašte, geopolitinis kontekstas ir prijungimo prie Lietuvos aplinkybės minimi fragmentiškai¹⁷.

¹² Čia paminėtini Klaipėdos universiteto istorikų darbai. Žr.: *Acta historica universitatis Klaipedensis*, t. 9, 2003: *Klaipėdos kraštas 1920–1924 m. archyvinuose dokumentuose* / sud. S. Pocyte. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2003. Taip pat prieiga per internetą: <https://e-journals.ku.lt/journal/AHUK/issue/144> [žiūrėta 2025-05-20]; 1923-iejai: *Klaipėdos prijungimas prie Lietuvos. Dalyviai ir jų liudijimai: dokumentų rinkinys* / sud. V. Safronovas. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2023; *Klaipėdos prijungimas prie Lietuvos: Jono Budrio atsiminimai ir jų kritinė analizė* / dokumentus atrinko, transliteravo ir komentavo, kritinę dalį parašė ir knygą sudarė V. Safronovas. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2023.

¹³ Žukas, J. Endriaus Borcherto „Pro memoria“ apie Lietuvos politikos Klaipėdos krašte nesėkmių priežastis ir būdus padėčiai ištaisyti. *Acta historica universitatis Klaipedensis*, t. 10. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2004, p. 94–132. Taip pat prieiga per internetą <https://e-journals.ku.lt/journal/AHUK/article/2436/info> [žiūrėta 2025-05-20]; *Kultūriniai saitai abipus Nemuno: Mažosios Lietuvos reikšmė Didžiajai Lietuvai spaudos draudimo metais (1864–1904)* / sud. S. Pocyte. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla; Nauji duomenys apie padėtį Klaipėdos krašte 1925 metais: Jono Budrio dienoraštis / parengė V. Vareikis, A. Arbušauskaitė. *Acta historica universitatis Klaipedensis*, t. 23. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2011, p. 272–322. Taip pat prieiga per internetą <https://e-journals.ku.lt/journal/AHUK/article/1441/info> [žiūrėta 2025-05-20]; *Daugiareikšmės tapatybės tarpverdvės: Rytų Prūsijos atvejis XIX–XX amžiais* / sud. V. Safronovas, N. Strakauskaitė, L. Motuzienė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2011.

¹⁴ *Klaipėdos problema Lietuvos užsienio politikoje 1919–1940 m.: dokumentų rinkinys* / sudarė ir parengė A. Kasparavičius, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023. – 1383 p.

¹⁵ Pažymėtina, kad pastaraisiais metais pasirodė ne vienas įspūdingos apimties leidinys, tai liudija ne tyrėjų nemokėjamą koncentruotai pateikti tyrimo problematikos, tačiau plačios ir įvairiapusiškos šaltinių bazės panaudojimą. Tai leidžia įvairiais, neretai ir tarpdiscipliniais rakursais atskleisti analizuojamą temą. Tik keletas tokio pobūdžio istoriografijos pavyzdžių: Petrauskaitė, D. *Lietuvių muzikinė kultūra Jungtinėse Amerikos Valstijose, 1870–1990: tautinės tapatybės kontūrai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015. – 1088 p.; Kaunas, D. *Martynas Jankus: tautos vienytojas ir lietuvių spaudos kūrėjas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2021. – 879 p., etc.

¹⁶ Chrestomatiškiausias pavyzdys: Žostautaitė, p. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius: Mokslas, 1992. – 406 p.

¹⁷ Kaip vienas iš pavyzdžių: *Acta historica universitatis Klaipedensis*, t. 9, 2003: *Klaipėdos kraštas 1920–1924 m. archyvinuose dokumentuose* / sudarė S. Pocyte.

Todėl šio dokumentų rinkinio chronologinė atskaita nuo 1919 iki 1940 m. yra nauja Klaipėdos krašto istorijos visumos slinktis. Tokį pasirinkimą rinkinio sudarytojas aiškino tuo, jog išskirti tik 1923–1939 m. laikotarpį „būtų pernelyg siauras ir supaprastintas požiūris į tiriamąją problematiką, nes iš tyrimo lauko iškristų mažiausiai dvi esminės problemos“ (p. 19), kadangi būtent 1919–1922 m. Lietuva parengė diplomatinę-politinę Klaipėdos krašto prijungimo dirvą, o chronologinė užbaiga 1940 m. birželio 15 d. pagrįsta nuolatiniu Klaipėdos klausimo domėjimusi jau ir po krašto netekimo 1939 m. kovo 22 d., kai „lietuvių diplomatija nuosekliai, [...] tiesiog pedantiškai, sekė ir registravo visus su Klaipėdos kraštu, jos padėtimi susijusius įvykius, tarptautinėje erdvėje pasirodančius dokumentus ir kitokius veiksnius“ (p. 19).

Pirmoji įvado potėmė yra ir savotiškas teminis vedlys, nurodantis numerius rinkinio dokumentų, kurių dauguma koncentruojasi į Lietuvos santykius ne tik su Europos, bet ir pasaulio valstybėmis. Akiivaizdu, kad didžiausias dokumentų pluoštas skirtas Lietuvos ir Vokietijos politiniams-diplomatiniams, ekonominiams-kultūriniais santykiams, įvairiaaspėčiam bendravimui su Klaipėdos konvencijos valstybėmis-signatarėmis, taip pat ir su Lenkija atkleisti (p. 11–12). Klaipėdos problematika dažniau ar rečiau figūruodavo, veikdavo ir Lietuvos santykius su kaimyninėmis Baltijos valstybėmis, Latvija ir Estija, Sovietų Rusija (nuo 1922 m. pabaigos – Sovietų Sąjunga), Čekoslovakija, Suomija, Jungtinėmis Amerikos Valstijomis ar valstybėmis, kurios iš pirmo žvilgsnio buvusios toli nuo Klaipėdos problematikos, – Turkija, Brazilija, Šventuoju Sostu etc.

Šioje potėmėje paaiškintas chronologinės imties, dalykinės struktūros pagrindimas, kad buvo įtraukti į rinkinį dokumentai, ne vien akivaizdžiai susiję su Klaipėdos problema, tačiau ir atskleidžiantys bendrą to meto europinį diplomatinį, emocinį kontekstą, kuris liudijo XX a. ketvirtajame dešimtmetyje įtampas ne tik Klaipėdos, bet ir kitais Antrojo pasaulinio karo priešaušrio klausimais. Viena dokumentų rinkinyje neįmanoma aprėpti visų su Klaipėdos problema susijusių dokumentų, tarp kurių, be jokios abejonės, labai įdomūs yra šaltiniai, susiję su Klaipėdos krašto socialiniais, politiniais, kultūriniais procesais, tačiau šis krašto vidaus politiką galėjęs atspindėti dokumentų masyvas nebuvo įtrauktas į rinkinį, dėl, kaip paaiškina rinkinio sudarytojas, leidinio „konceptijos specifikos ir jo didelės apimties“ (p. 20), todėl linkėtina, kad po kurio laiko skaitytojai sulauktų ir Klaipėdos krašto dokumentų antro tomo, skirto krašto vidaus politikai atskleisti. Regis, toks dokumentų rinkinys galėtų būti net dar didesnės apimties nei šis, nes čia būtų galima išskirti daug įvairių tematinių pjūvių: nuo kultūrinės, politinės etc. veiklos iki vokiečių–lietuvių, lietuvių–lietuvininkų / klaipėdiškių sugyvenimo ir įtampų. Vis dėlto pažymėtina, kad ir šiame leidinyje publikuoti dokumentai leidžia pajauti tą sudėtingą ir kaitusios įtampos krašto vidaus gyvenime atmosferą, kurią formavo bendra Vokietijos ir Lietuvos santykių pakilimų ir atoslūgių amplitudė¹⁸.

Įvado *Archeografinės pastabos* supažindina skaitytoją su rinkinio struktūra, dokumentų numeracija, laikantis nuoseklaus chronologinio, dokumentų archeografinio parengimo principų, pateikiant įmanomai visą informaciją apie šaltinį (datą, autorių, adresatą, epistolinę-žinybinę dokumento formą, įslaptinimo lygį, esminę turinio idėją etc.) (p. 21). Pažymėtina, kad visi publikuoti dokumentai saugomi Lietuvos centriniame valstybės archyve ir didžioji dalis šaltinių atrinkta iš Užsienio reikalų ministerijos fondo nr. 383 bei Lietuvos pasiuntinybės Londone fondo nr. 648. Gal būtų buvę galima šioje vietoje pateikti

¹⁸ Galima paminėti tik keletą rinkinyje publikuotų dokumentų, kurie atspindi sudėtingą lietuviškumo padėtį krašte. Pavyzdžiui, Klaipėdos krašto gubernatoriaus Vytauto Gylio 1933 m. balandžio 19 d. konfidencialiame rašte ministrui pirmininkui Juozui Tūbeliui dėl socialinės-politinės įtampos Klaipėdos krašte aktualizuojamas lietuvių klaipėdiškių priėmimo į valstybinę tarnybą klausimas, nes atvykusieji valdininkai iš Didžiosios Lietuvos vietiniais lietuviais nepasitikėjo, jie nebuvo noriai priimami į valstybinės tarnybos vietas ir tokie lietuvininkų / lietuvių santykiai silpnino lietuviškumą krašte prieš stiprėjusią vokiškumo sklaidą (žr. rinkinyje dokumentą nr. 360, p. 677–678). Sudėtingą lietuviškumo padėtį krašte 1938 m. pabaigoje perteikia ir Lietuviškųjų organizacijų komiteto 1938 m. spalio 18 d. visuotiniame susirinkime priimtas ir 1938 m. spalio 20 d. ministrui pirmininkui Vladui Mironui komiteto pirmininko Jono Kybranco ir reikalų vedėjo D. Stankūno įteiktas memorandumas dėl politinės padėties Klaipėdos krašte, teigiant, jog politinė situacija Europoje „jaudinančiai ir erzinančiai veikia Klaipėdos krašto lietuviškąją visuomenę dėl neaiškaus to krašto likimo, o stiprina iš svetūr įneštą politinį judėjimą“ [turimas omenyje nacionalsocializmas – S. P.] ir pateikiant pagrindines priemones, kurios galėtų bandyti dar sutelkti lietuviškąsias jėgas kaip atsvarą vokiškumui (žr. rinkinyje dokumentą nr. 616, p. 1080–1082).

trumpą paaiškinimą mažiau Lietuvos užsienio politikos archyvuose dokumentuose susigaudančiam skaitytojui, kodėl į atrankos lauką, be Užsienio reikalų fondo, pateko Lietuvos pasiuntinybės Londone dokumentai. Šis lietuviškasis dokumentų pobūdis galėjo būti akcentuotas ir leidinio pavadinime, nurodant, pavyzdžiui, *Dokumentų rinkinys iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo* ar panašiai, nes Klaipėdos krašto tematikos dokumentų gausu ir užsienio archyvuose, ypač Vokietijos užsienio reikalų ministerijos Politiniame archyve Berlyne¹⁹.

Visi, kurie tyrinėjame tarpukario archyvinius dokumentus lietuvių ar kitomis kalbomis, pastebime vartotos kalbos, sąvokų, terminijos ktoniškumą, palyginti su šiuolaikine kalba. Todėl rinkinio sudarytojas atkreipia dėmesį, kad dokumentų chronologinis skaitymas leidžia pajauti lietuvių bendrinės kalbos formavimosi dvasią, kai pirmus ketverius ar penkerius valstybingumo metus „kiekvienas valstybės pareigūnas, diplomatas ar tarnautojas iš esmės rašė taip, kaip mokėjo ar kaip jam atrodė reikalinga ir teisinga“, o nuo XX a. trečiojo dešimtmečio antrosios pusės formuojantis bendrinei kalbai vienodėjanti gramatika ir skyryba (p. 22.) liudijo ir apskritai Lietuvos lietuviškėjimo ir modernėjimo, vakarietiškėjimo procesus, ypač pastebėtus XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Tad nekelia abejonių, kad šis leidinys sulauks ir kalbininkų, kalbos bei kultūros istorikų dėmesio.

Dalykiškai sodriausia yra trečioji įvado potėmė *Problematikos įvadiniai kontūrai*, kurioje išsamiai pristatomas pasirinktas periodas, teikiant prioritetą tam tikriems Klaipėdos krašto procesams ar įvykiams įk kontekstinti, ir ypač svarbios pabaigoje A. Kasparavičiaus padarytos išvados, apibendrinančios Lietuvos geopolitinę aplinką, „išsipainiojus“ į Klaipėdos problemą. Lietuvos ir Vokietijos santykius išraiškingai apibūdina mintis, jog „atsižvelgus į Lietuvos–Vokietijos santykių pobūdį 1917–1919 m. pirmoje pusėje bei Lietuvos socialinę-tautinę struktūrą, Lietuvos santykiai su Vokietija iš esmės turėjo perspektyvą tapti geriausi iš visų Baltijos valstybių, tačiau posukiliminė Klaipėdos dilema iš esmės pavertė juos blogiausiais“ (p. 62). Ši dvinarė santykių grandinė modeliavo ir Lietuvos santykius su artimiausiomis kaimynėmis Latvija, Estija, didino nesutarimų lauką su Lenkija dėl Nemuno kaip prekių tranzito kelio.

Šioje potėmėje svarbus yra ne vien ligšiolinio šaltinotyro pobūdžio darbų Klaipėdos krašto po Pirmojo pasaulinio karo tematika pristatymas ir aptarimas, kuriame galima išskirti diskusiją su ankstesnių šaltinių publikacijų autoriais dėl Klaipėdos krašto pripažinimo Lietuvai *de facto* ir *de jure* skirtingų konstatacijų (p. 24–25, 47), Lietuvos siekių būsimoje Taikos konferencijoje 1919 m. prisijungti Mažosios Lietuvos teritoriją iki Karaliaučiaus „su Priegliaus vaga“ (p. 27) atskleidimas, tačiau ir Lietuvos požiūris bei veiksmai į jau vėlesniais metais pradėtą organizuoti Klaipėdos krašto prijungimą. Regis, ši tematika, jau yra ganėtinai plačiai nušviesta istoriografijoje, kuri smulkmeniškai detalizuoja Lietuvos pasiruošimą, diplomatinis susitarimus ir pačios karinės akcijos 1923 m. sausio pirmoje pusėje vykdymą²⁰, tačiau pats 1923 m. sausio 15 d. įvykio traktavimas – sukilimas, prijungimas, susijungimas, suvienijimas – dar ir šiandien plačiojoje visuomenėje, ir ne tik tarp kraštotyrininkų ar istorijos žinovais save laikančių²¹, bet ir mokslo žmonių kaitina diskusijas, nes siekiama matyti tik tautiškai angažuotą Klaipėdos krašto „atsiradimo“ Lietuvos sudėtyje kontekstą²². Dėl šiame dokumentų rinkinyje publikuojamų šaltinių galime teigti, kad prieš 100 ar daugiau metų, sprendžiant Klaipėdos krašto klausimą iš lietuviškosios perspekty-

¹⁹ Plačiau apie archyve saugomus fondus žr.: <https://archiv.diplo.de/arc-de/im-archiv-forschen/bestellen-und-zitieren-mit-invenio> [žiūrėta 2025-04-16].

²⁰ Galima paminėti vieną iš naujausių darbų, jau minėtą leidinį: *1923-ieji: Klaipėdos prijungimas prie Lietuvos. Dalyviai ir jų liudijimai: dokumentų rinkinys* / sud. V. Safronovas, op. cit.

²¹ Vienas iš tokių pavyzdžių, prieiga per internetą: <https://www.atviraklaipeda.lt/2024/12/11/dar-apie-klaipedos-krasto-atvadavima-apie-gedinga-informacini-kara/> [žiūrėta 2025-03-15].

²² Domas Kaunas teigia, jog „tinkamiausias įvardijimas būtų Klaipėdos krašto ir Lietuvos Respublikos suvienijimas“, nes „šiandien prijungimo sąvokos prasmė kitokia. Jis civilių gyventojų atžvilgiu signalizuoja prievartą, karinę reikšmę – agresiją“. Žr.: Kaunas, D. *Klaipėdos krašto 100-metis: Lietuvos dalių suvienijimo prielaidos ir pasekmės* [Klaipėdos krašto 100-mečio minėjimo renginyje Lietuvos mokslų akademijoje 2023 m. lapkričio 28 d. skaityto pranešimo metmenys]. Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, 2023, p. 13–14. Prieiga per internetą: https://www.lma.lt/uploads/Pranesimai%20naujienuoms/Akad.%20D.%20Kauno%20straipsnis_skelbti1.pdf [žiūrėta 2025-04-12].

vos nebuvo baiminamasi tų sąvokų, kurios šiandien yra traktuojamos kaip netautiškos ir neatspindinčios tikrosios Klaipėdos krašto ir Lietuvos istorinės jungties, nes, 1919–1922 m. Lietuvai vykdant politinius-diplomatinis pasirusimus dėl Klaipėdos krašto, nuo 1919 m. vidurvasario šis klausimas jau tiesiogiai vadintas Klaipėdos krašto *prijungimu* [išskirta S. P.] prie Lietuvos (p. 19). Net ir Lietuvos valstybei simpatizavę lietuvininkai, priklausę Prūsų Lietuvos susivienijimo tautos tarybai, 1921 m. rudenį teikė siūlymus Lietuvos Vyriausybei dėl Klaipėdos krašto *prijungimo* [išskirta S. P.] prie Lietuvos (dokumentas nr. 44, p. 182–185), o 1922 m. pradžioje Lietuvos Vyriausybės atstovas Klaipėdos krašte Jonas Žilius slapta pranešime tuometiniam Lietuvos užsienio reikalų ministrui Vladui Jurgučui išdėstė „kariškosios akcijos“ dėl Klaipėdos krašto idėją, teigdamas, kad „reikia bent rengtis užimti Klaipėdą jėga, [nes] kitaip: netekome Vilniaus, neteksime ir Klaipėdos“ (dokumentas nr. 48, p. 192–193). Todėl akivaizdu, kad šis leidinys turi ne tik mokslinę reikšmę, padėsiančią tyrėjams nenaršant po archyvinius fondus analizuoti ir vertinti šaltinius, tačiau ir pažintinę, edukacinę reikšmę – visi, besidomintys Klaipėdos krašto istorijos peripetijomis, galės ją aiškinti remdamiesi to laikmečio realijas atspindinčiais dokumentais, o ne šiaudien dar vyraujančiais stereotipais ir klišėmis.

Aptariamo dokumentų rinkinio mokslinė ir išliekamoji vertė yra nekvestionuojama, tačiau norisi atkreipti dėmesį į kelis dalykinius netikslumus, prasprūdusius įvadinėje dalyje ar pateiktuose dokumentų komentaruose. Dėl p. 137 pateikto paaiškinimo apie prof. Viliaus Gaigalaičio veiklą, nurodant jo pirmininkavimą 1918–1922 m. Mažosios Lietuvos tautinei tarybai, reikia pažymėti, jog V. Gaigalaitis po išrinkimo 1918 m. lapkričio 16 d. Prūsų Lietuvos tautinės tarybos pirmininku dėl politinių aplinkybių netrukus šių pareigų atsisakęs ir todėl jo parašo nėra ant Tilžės „Pareiškimo“, 1918 m. lapkričio 30 d. skelbusio apie „priglaudimą Mažosios Lietuvos ir Didžiosios Lietuvos“²³. Kalbant apie lietuviškojo suvereniteto įtvirtinimo Klaipėdos krašte etapus ir datas p. 13, tikslintina Klaipėdos krašto gyventojų karinės prievolės Lietuvos kariuomenėje įgyvendinimo pradžia, nes krašto gyventojai karo prievolę Lietuvos kariuomenėje, vadovaujantis Klaipėdos krašto konvencijos 13 straipsniu, turėjo atlikti nuo 1930 m. sausio 1 d.²⁴, o ne kaip nurodyta rinkinyje – 1932 m. Truputį suklusta ir įvardijant Klaipėdos krašto gyventojų skaičių, nes, 1925 m. surašymo duomenimis, jų krašte gyventa 141 000, 1939 m. – 153 000²⁵, o ne 160 000, kaip nurodyta p. 15. Neįprastai skamba ir autoriaus įvardijimas, jog iš visų Klaipėdos krašto gyventojų apie du trečdalius save laikę vokiečiais arba *kultūriniais vokiečiais* (p. 15). Toks *kultūrinių vokiečių* įvardijimas ligi šiol istoriografijoje nevartotas, nes, kaip pateikiama krašto gyventojų surašyme, daugiau kaip 45 proc. asmenų save priskyrė vokiečiams, per 24 proc. – klaipėdiškiams, tačiau vokiečius ir klaipėdiškius supliusuoti į vieną *kultūrinių vokiečių* grupę, kuri sudarytų minimus du trečdalius, būtų per daug paprastas tautinio klausimo krašte suvokimas, nors, kita vertus, kaip parodė autonominė krašto raida XX a. ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje, tiek dauguma klaipėdiškių, tiek dalis ir save laikusių lietuviais jau buvo nugravitavę vokiškumo link. Ir galiausiai p. 56 greičiausiai įsivėlė korektūros klaida, nes vietoj vietovės Galzdonai parašyta Gazdonai.

Kiekvienos naujos išleidžiamos knygos ar šaltinių rinkinio sėkmė priklauso nuo to, kiek ji skaitoma, naudojama, cituojama. Dokumentų rinkinio apie Klaipėdos problemą Lietuvos užsienio politikoje 1919–1940 m. sėkmė tarp skaitytojų nekelia abejonių. Jis jau cituojamas kitų mokslininkų darbuose²⁶, leidinys įtrauktas į 2025 m. Nacionalinės istorikų olimpiados programos pasirusimo šaltinių ir literatūros sąrašą²⁷.

²³ Tilžės „Pareiškimo“ atradimo aplinkybes ir pasirašiusių pavardes plačiau žr.: <https://www.15min.lt/gyvenimas/naujiena/ar-zinai/paaiskejo-dingusiu-laikyto-tilzes-akto-dokumento-likimas-nebuvo-dinges-o-tik-pasleptas-1634-1972984> [žiūrėta 2025-03-02].

²⁴ Nykštukas, J. Klaipėdos krašte pradėjo veikti karinės prievolės įstatymas. *Karys*, 1930, nr. 20, gegužės 15, p. 292–293.

²⁵ Žostautaitė, p. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, p. 54–55.

²⁶ Eidintas, A. *Ernestas Galvanauskas: premjero diplomatijos ir egzilio istorija*. Vilnius: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2025. – 525 p.

²⁷ 2025 metų XXXIV Lietuvos mokinių istorijos olimpiados 1 programa. Prieiga per internetą: https://www.lmns.lt/uplfiles4/ISTORI-JOS%20OLIMPIADOS%20PROGRAMA_2024%2010%2010.pdf [žiūrėta 2025-04-10].

Klaipėdos krašto istorija yra komplikuota, įdomi ir neišsemiamą ne tik užsienio politikos peripetijose, kurias kėlė Klaipėdos problema, tačiau ir nemažiau pulsuojančiame vidaus gyvenime. Tad galbūt skaitytojai galėtų turėti slaptą viltį kada nors sulaukti naujų archyvinių dokumentų rinkinių ir šia Klaipėdos krašto tematika.

Šaltiniai ir literatūra

- Abraomas Kulvietis: pirmasis Lietuvos reformacijos paminklas: studija, faksimilė, komentuos leidimas, vertimas į lietuvių kalbą* / parengė Dainora Pociūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- Acta historica universitatis Klaipedensis*, 2003, t. 9: *Klaipėdos kraštas 1920–1924 m. archyvuose dokumentuose* / sudarė Silva Pocyte. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2003. Taip pat prieiga per internetą: <https://e-journals.ku.lt/journal/AHUK/issue/144> [žiūrėta 2025-05-20].
- Bagdonavičius, Vaclovas; Martišiūtė-Linartienė, Aušra. *Vydūnas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017.
- Butkus, Zenonas. *Tarp Trečiojo Reicho ir Trečiosios Romos: Vokietijos ir Sovietų politikos poveikis Baltijos šalių tarptautinei ir vidaus padėčiai tarpukaryje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.
- Citavičiūtė, Liucija. *Karaliaučiaus universiteto lietuvių kalbos seminaras: istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- Daugiareikšmės tapatybės tarpuerdvėse: Rytų Prūsijos atvejis XIX–XX amžiais* / sudarė Vasilijus Safronovas, Nijolė Strakauskaitė, Lina Motuzienė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2011.
- Eidintas, Alfonsas. *Ernestas Galvanauskas: premjero diplomatijos ir egzilio istorija*. Vilnius: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2025.
- Kasparavičius, Algimantas. *Griūvanti taika: Lietuva didžiojoje politikoje, 1934–1939 (1940)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2020.
- Kaunas, Domas. *Aušrininkas: tautinio atgimimo spaudos kūrėjas Jurgis Mikšas*. Vilnius: Kultūra, 1996.
- Kaunas, Domas. *Klaipėdos krašto 100-metis: Lietuvos dalių suvienijimo prielaidos ir pasekmės* [Klaipėdos krašto 100-mečio minėjimo renginyje Lietuvos mokslų akademijoje 2023 m. lapkričio 28 d. skaityto pranešimo metmenys]. Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, 2023, p. 13–14. Prieiga per internetą: https://www.lma.lt/uploads/Pra-nesimai_proc.20naujienuoms/Akad. proc.20D. proc.20Kauno proc.20straipsnis_skelbti1.pdf [žiūrėta 2025-04-12].
- Kaunas, Domas. *Martynas Jankus: tautos vienytojas ir lietuvių spaudos kūrėjas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2021.
- Kaunas, Domas. *Mažosios Lietuvos knyga: lietuviškos knygos raida 1547–1940*. Vilnius: Baltos lankos, 1996.
- 1923-iejai: Klaipėdos prijungimas prie Lietuvos. Dalyviai ir jų liudijimai: dokumentų rinkinys* / sudarė Vasilijus Safronovas. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2023.
- Klaipėdos prijungimas prie Lietuvos: Jono Budrio atsiminimai ir jų kritinė analizė* / dokumentus atrinko, translitravo ir komentavo, kritinę dalį parašė ir knygą sudarė Vasilijus Safronovas. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2023.
- Klaipėdos problema Lietuvos užsienio politikoje 1919–1940 m.: dokumentų rinkinys* / sudarė Algimantas Kasparavičius. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023.
- Kultūriniai saitai abipus Nemuno: Mažosios Lietuvos reikšmė Didžiajai Lietuvai spaudos draudimo metais (1864–1904)* / sudarė Silva Pocyte. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2004.
- Laurinavičius, Česlovas. *Lietuvos su Klaipėda ir Vilniumi genezė: anglų ir rusų „Didžiojo žaidimo“ Baltijos aspektas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2020.
- Lukšaitė, Ingė. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- Lukšaitė, Ingė. *Kai tikėjimas keitė pasaulį...: Reformacija Lietuvoje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017.

- Nauji duomenys apie padėtį Klaipėdos krašte 1925 metais: Jono Budrio dienoraštis / parengė Vygantas Vareikis, Arūnė Arbušauskaitė. *Acta historica universitatis Klaipedensis*, t. 23. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2011. Taip pat prieiga per internetą <https://e-journals.ku.lt/journal/AHUK/article/1441/info> [žiūrėta 2025-05-20].
- Petrauskaitė, Danutė. *Lietuvių muzikinė kultūra Jungtinėse Amerikos Valstijose, 1870–1990: tautinės tapatybės kontūrai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015.
- Pociūtė, Dainora. *Nematomos tikrovės šviesa: Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017.
- Sidabraitė, Žavinta. *Kristijonas Gotlybas Milkus. Gyvenimas ir literatūrinė veikla*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
- Žalys, Vytautas. *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*. 2 t. (3 kn.). Vilnius: Versus aureus, [2007]–2012.
- Žostautaitė, Petronėlė. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius: Mokslas, 1992.
- Žukas, Julius. Endriaus Borcherto „Pro memoria“ apie Lietuvos politikos Klaipėdos krašte nesėkmių priežastis ir būdus padėčiai ištaisyti. *Acta historica universitatis Klaipedensis*, t. 10. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2004. Taip pat prieiga per internetą <https://e-journals.ku.lt/journal/AHUK/article/2436/info> [žiūrėta 2025-05-20].